

СІРОГЛИНЯНА КЕРАМІКА НИЖНЬОГО ПОДНІПРОВ'Я I ст. до н. е. — II ст. н. е.*

У статті висвітлюється комплекс сіроглиняної кераміки з пізньоскіфських городищ і могильників Нижнього Дніпра та доводиться її ольвійське походження. Особливо розглянуто актуальні проблеми дослідження цієї групи посуду та способи їх вирішення шляхом використання сучасних міждисциплінарних методів дослідження.

К л ю ч о в і с л о в а: сіроглиняна столова кераміка, пізньоскіфські пам'ятки, Нижнє Подніпров'я.

Територія Нижнього Подніпров'я, через свої географічні особливості, протягом довгого часу була особливою контактною зоною, місцем взаємодії різних етнічних груп. На межі ер в районі нижньої течії Дніпра з'являється особливий етнокультурний феномен — пізньоскіфська археологічна культура. Питання виникнення нижньодніпровських пізньоскіфських пам'яток, соціально-політичного розвитку та етнічного складу їх мешканців, а також взаємин з оточуючим населенням, ще далекі від свого остаточного вирішення та продовжують привертати увагу дослідників. Особливий інтерес у вивченні пізньоскіфських пам'яток складають питання контактів із античним світом. Особливо роль у вирішенні окреслених проблем займає характеристика керамічного комплексу названих пам'яток.

Сіроглиняна кераміка, яка виготовлялась на гончарному крузі та отримувала свій характерний колір шляхом відновлювального випалу, відома на території Давньої Греції ще за доби бронзи (Ваупе 2000, р. 12). Вважається, що на територію Північного Причорномор'я вона потрапляє з другої половини VII ст. (Кашуба, Левицький 2009, с. 249). Кераміка цієї групи виявлена в усіх шарах античних пам'яток Північного Причорномор'я, на пізньоскіфських пам'ятках Нижнього Дніпра, Нижнього Дунаю та Криму, пізніше вона стає характерною ознакою черняхівської культури. Значний інтерес дослідників викликають проблеми походження та шляхів поширення цієї кераміки у Північно-Західному Причорномор'ї, зіставлення її форм у різних археологічних культурах, та визначення виробничих центрів. Один з можливих шляхів вирішення окреслених вище та інших, пов'язаних з ними питань, полягає у створен-

ні єдиної загальної бази знахідок сіроглиняного посуду Північно-Західного Причорномор'я, необхідність якої вже була обґрунтована в літературі (див. детальніше: Lungu 2008).

Ще одним шляхом у вивченні сіроглиняного посуду є залучення сучасних міждисциплінарних методів дослідження (Dupont, Lungu 2010, pp. 159—180). Подібні спроби відомі з першої половини XX ст., однак поширення і подальшого розвитку у свій час вони не мали (Кульська 1940; 1958). Розвиток сучасних технологій призвів як до розробки більш точної та портативної технологічної бази для подібних досліджень, так і до створення різноманітних методик аналізів археологічного матеріалу. Одними з передових на сьогодні є геохімічні методи дослідження матеріалів (Кулькова 2012), зокрема рентгенофлуоресцентний спектральний аналіз (XRF-аналіз), який використовується для визначення концентрацій елементів від натрію до урану в діапазоні від 0,001 до 100 % в речовинах різного походження. В археології цей метод є особливо привабливим через можливість аналізувати предмет, не руйнуючи його (Jenkins, Gould, Gedcke 2000).

Шляхів та прикладів вдалого використання XRF-аналізу в археології останнім часом стає все більше. Він дає можливість виявити походження глини, яка використовувалась для виробництва посуду, а відтак, вирішити питання про місцеву або імпортовану природу появи певних зразків кераміки.

Для більшої точності отриманих даних XRF-аналіз прийнято комбінувати з додатковими сучасними методами лабораторного дослідження кераміки. Так, для вивчення неplastичних домішок у керамічному тісті, таких як жорства, слюда, пісок, піроксен, використовуються дослідження керамічних шліфів за допомогою поляризаційного мікроскопа. Аналіз пластичної частини керамічного тіста — глини та дрібного мулу — робиться за

* Робота виконана за підтримки Фонду Фольксваген, проект № 90216.

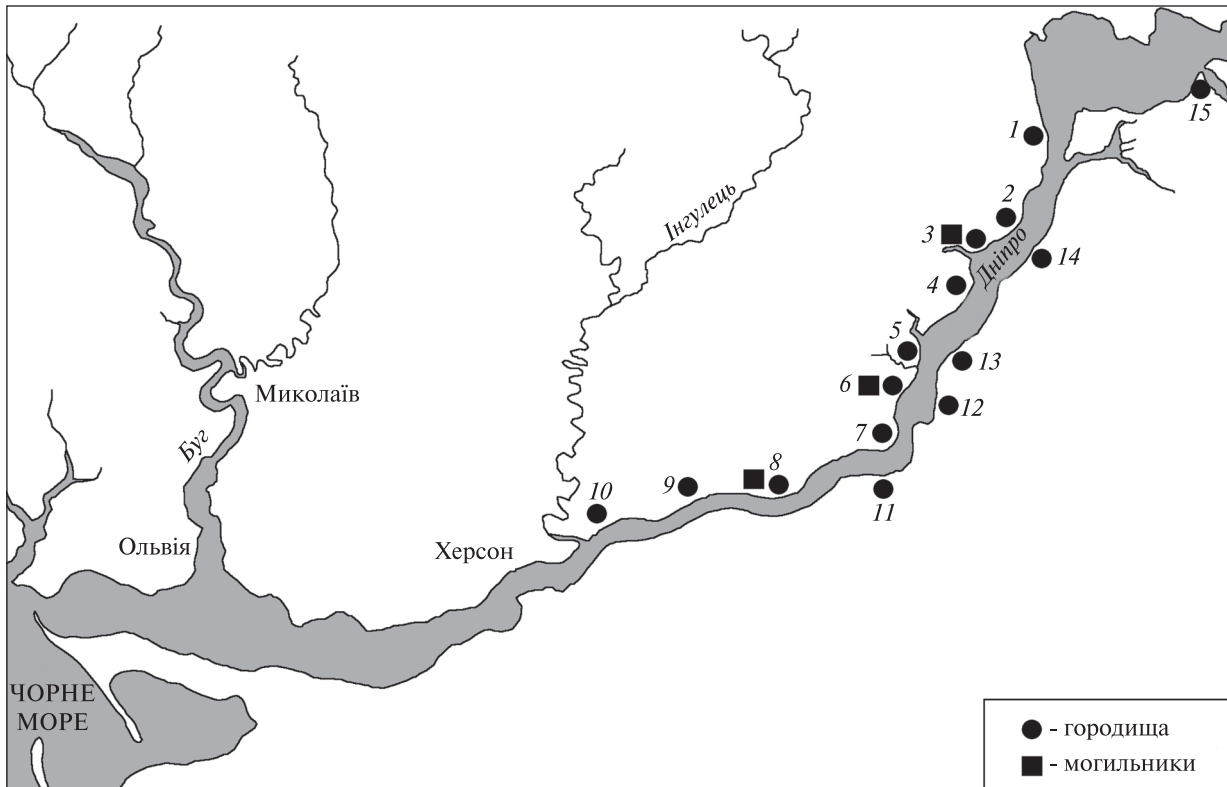

Рис. 1. Пізньоскіфські пам'ятки Нижнього Дніпра: 1 — Золота Балка; 2 — Гаврилівка; 3 — Аннівка; 4 — Саблуківка; 5 — Консулівка; 6 — Червоний Маяк; 7 — Зміївка; 8 — Миколаївка (Козацьке); 9 — Львове; 10 — Понятовка; 11 — Любимівка; 12 — Каїри; 13 — Горностаївка; 14 — Велика Лепетиха; 15 — Велика Знам'янка

допомогою MGR-аналізу, при якому кераміка зазнає повторного випалу. Саме комбінуючи методи XRF-аналізу, MGR-аналізу та мікроскопічного аналізу керамічних шліфів можна уникнути ймовірних помилок та досягти високої точності досліджень. І якщо використання лише XRF-аналізу дозволяє виділити окремі виробничі регіони, то комплексне дослідження трьома вказаними методами дозволяє виділити групу кераміки з окремої майстерні (Daszkiewicz 2014, pp. 184—186).

Таким чином, в умовах дослідження сіроглиняної кераміки Північного Причорномор'я першої половини I тис. н. е., коли поширені на великій території керамічні комплекси мають багато спільних рис, а фрагментарність знахідок не завжди дає змогу реконструювати повну форму посудин, створення загальної бази даних знахідок і дослідження хімічного складу та структури зразків з допомогою сучасних аналізів здатне з високою точністю визначити походження окремих груп кераміки. Це, в свою чергу, може бути величезним імпульсом для вивчення торгівлі, центрів керамічного виробництва та загальною взаємодії античного та варварського світів.

Завдання цієї статті полягає у комплексному висвітленні групи сіроглиняної кераміки з

пізньоскіфських пам'яток Нижнього Дніпра (рис. 1), яка традиційно займає помітне місце в кераміці Північного Причорномор'я. Окремим завданням є порівняння цього посуду в матеріалах пізньоскіфських городищ та могильників з одного боку, і Ольвії, як найближчого античного центру з іншого. Варто одразу зазначити, що обсяг сіроглиняного посуду в загальному керамічному масиві нижньодніпровських городищ не є значним і не перевищує 14 % від всього керамічного комплексу цих пам'яток (Гаврилюк, Крапивина 1999, с. 299).

Дослідження охоплює більшу частину сіроглиняної кераміки отриманої під час розкопок та розвідок городищ Золота Балка (Вязьмітіна 1962), Знам'янського та Гаврилівського (Погрєбова 1958), Аннівського (Гаврилюк, Абікулова 1991), Любимівського (Дмитров, Зуц, Копилов 1961; Зубар, Храпунов 1989), Саблуківського та Львового¹, матеріали Консулівського городища, яке вивчається останні три роки (Никоненко, Матера 2005). До роботи також залучено сіроглиняний посуд могильників Червоний Маяк (Сымонович 1976, 1977; Гей 1986; Симо-

¹ Автор вдячний М.Й. Абікуловій та Н.О. Гаврилюк за люб'язно надані матеріали.

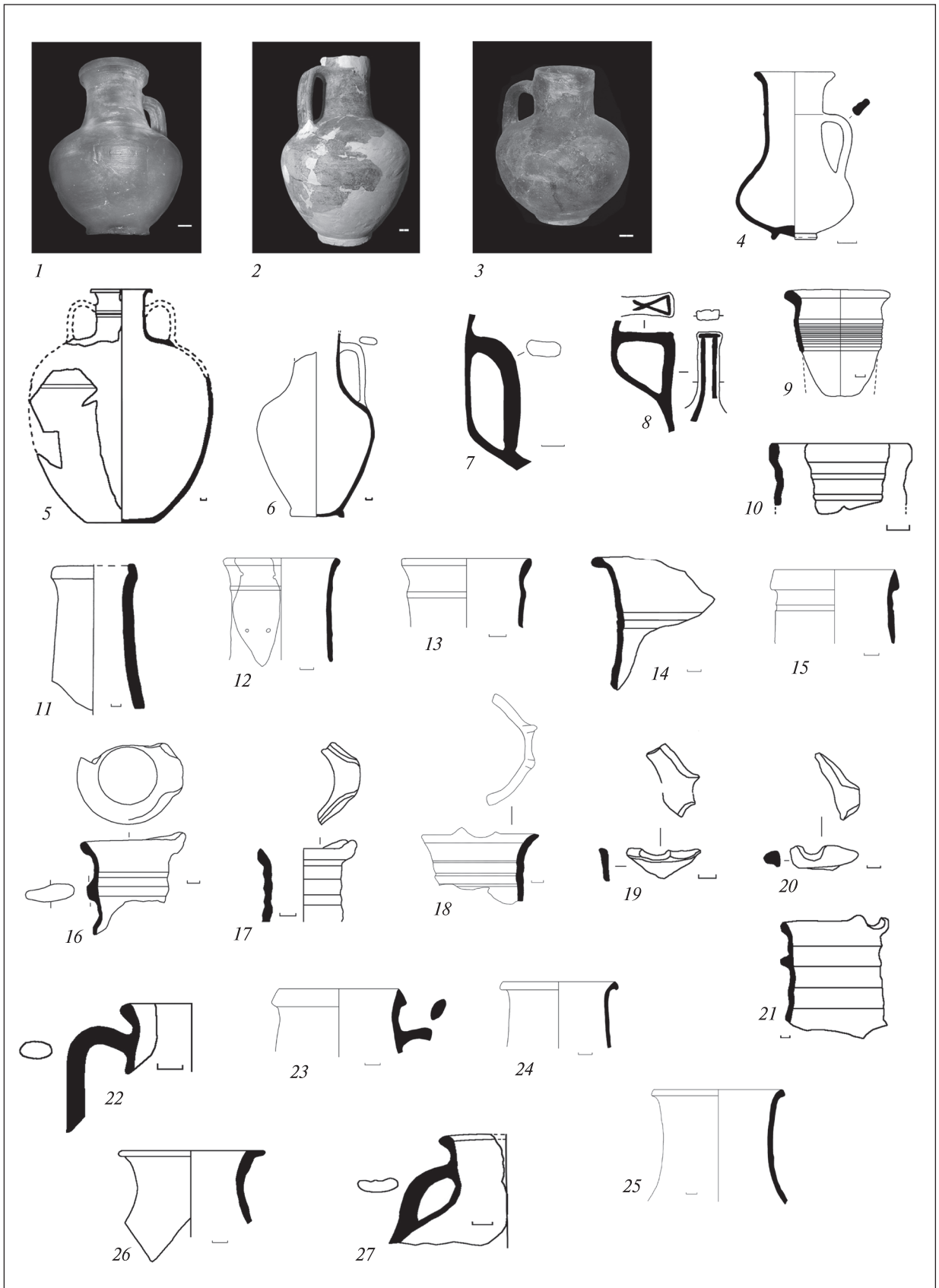

Рис. 2. Сіроглиняні глеки

ненко, Сікоза, Дзনেладзе 2015), Миколаївка (Ebert 1913; Симонович 1970, 1971) та Золота Балка (Вязьмітіна 1972).

Частина комплексу сіроглиняної кераміки нижньодніпровських городищ була опублікована раніше. І якщо пласт сіроглиняної кераміки з античних міст Північного Причорномор'я та їх округи на сьогодні вже добре вивчений та опублікований (Крапивина 1979; Гудкова 1979; Гудкова, Крапивина 1988, 1990; Гудкова, Малюкевич 1999), то нижньодніпровські матеріали представлені порівняно мало і практично жодного разу не ставали предметом окремого дослідження. Єдиним винятком є робота В.В. Крапівіної, присвячена сіроглиняній кераміці Любимівського городища (Крапивина 1980). Також варто згадати статтю, присвячену характеристиці усього керамічного комплексу нижньодніпровських пізньоскіфських городищ (Гаврилюк, Крапивина 1999).

Вперше опис окремих фрагментів кераміки та посудин нижньодніпровських городищ з'являється на початку ХХ ст. (Гошкевич 1913). З середини ХХ ст., після початку масштабних археологічних досліджень городищ та могильників, пов'язаних з будівництвом Каховської ГЕС, з'являються публікації отриманих матеріалів керамічного комплексу.

Сіроглиняна гончарна кераміка нижньодніпровських пізньоскіфських городищ та могильників представлена лише столовим посудом, з порівняно невеликою різноманітністю закритих та відкритих форм. За основу класифікації сіроглиняного посуду з пам'яток Нижнього Подніпров'я було взято типологічну схему В.В. Крапівіної та О.В. Гудкової (Гудкова, Крапивина 1988, 1990; Крапивина 1993).

Найбільш масовим видом сіроглиняної кераміки у Нижньому Подніпров'ї є **глеки** (рис. 2). Фрагменти глеків трапляються на усіх досліджених городищах та на частині могильників. Переважно це невеликі фрагменти стінок, денець та ручок, що не дають змоги визначити тип конкретної посудини, а лише визначають особливості її профілювання. Середній діаметр горла посудин коливається в межах 9,0—12 см. Інші розміри глеків встановити важко, оскільки цілі форми вкрай рідкісні та їх кількість не достатня для репрезентативної вибірки. Для оздоблення посудин застосовували горизонтальне рифлення, пружки або жолобки по горловині, поверхню залощували.

Колір глеків в залежності від умов випалу коливається від світло-сірого до майже чорного. Також знайдено посудини коричневого, зеле-

нуватого та оливкового відтінків. Глина загалом дрібнозерниста, з домішками піску, іноді з додаванням шамоту, слюди або вапна. Розмір домішок зазвичай не перевищує 2,0—3,0 мм. Глеки представлені посудинами чотирьох типів.

Основний тип — це *посудини з високим циліндричним горлом (тип 1)*, округлим тулубом, на кільцевому або потовщеному піддоні та з однією ручкою, що кріпилася до горла і тулуба (рис. 2, 1—15). Глеки цього типу іноді мали горизонтальне рифлення, завжди покривалися залощенням. Форма вінець різноманітна, ручки — овальні або жолобчасті у перетині. Діаметр вінець 8,0—14 см. Рідкісна форма ручки з орнаментом у вигляді заглиблених смуг зафіксована на Любимівському городищі (рис. 2, 8). Загалом посудини мають численні аналогії у керамічному комплексі Ольвії (Гудкова, Крапивина 1988, с. 88). Можливим рідкісним варіантом цього типу є дворучний глек (рис. 2, 5) з високим циліндричним горлом з матеріалів Золотої Балки (Вязьмітіна 1962, с. 194). Дворучні сіроглиняні глеки невідомі в матеріалах Ольвії, проте фіксуються в шарах Тіри (Гудкова, Крапивина 1990, с. 9). Цим типом представлена знахідка цілої форми сіроглиняного глека з поховання 119 могильника Червоний Маяк (Симоненко, Сікоза, Дзনেладзе 2015, с. 30). Посудина має відігнуті та заокруглені вінця, ручку з двома повздовжніми канелюрами, кільцевий піддон (рис. 2, 4). У середній частині горла глек оздоблений горизонтальним ребром, яке окрім естетичної функції використовується для посилення кріплення ручки. Висота посудини 16 см, діаметр вінець — 7,5 см, поверхня вкрита залощенням. Існують значні відмінності глеків першого типу, які проявляються як у формі вінець, так і у формі тулуба. Це може свідчити про те, що посуд типу 1 користувався певною популярністю, що змушувало виробників шукати нові вигідні форми для подолання конкуренції та задоволення попиту.

Глеки зі зливом (тип 2) також часто виявляють у матеріалах пізньоскіфських городищ та виділяють в окремий тип (рис. 2, 16—21). Злив у таких посудин широкий, без закраїн. Високе горло має циліндричну форму та практично завжди оздоблюється горизонтальним рифленням. Середній діаметр вінця 12—14 см. Глеки цього типу мають одну, овальну в перетині ручку. Трапляються фрагменти як із залощенням, так і без нього. На жаль, цілі форми зафіксовані не були, однак горловини цих посудин характеризуються надзвичайною подіб-

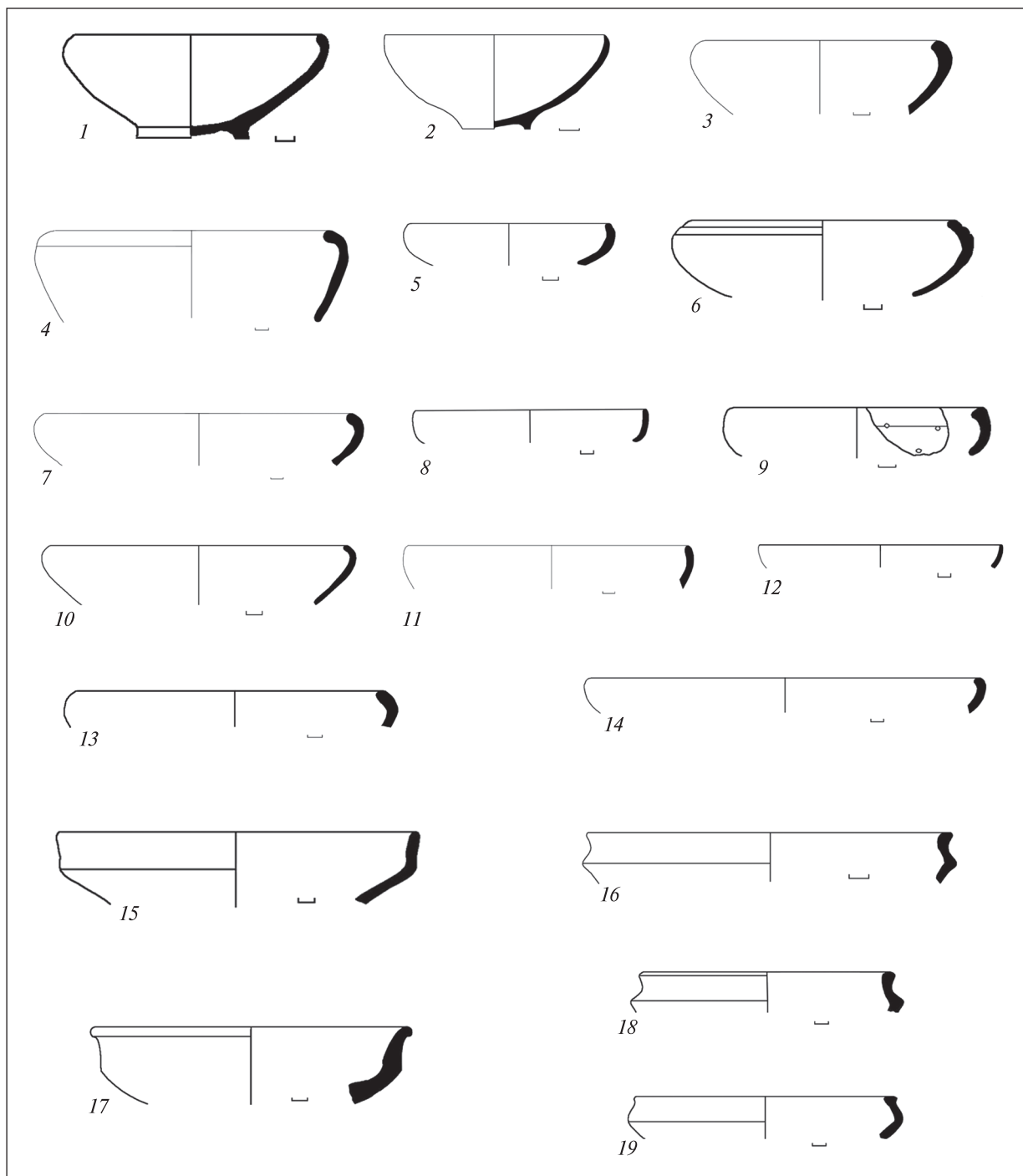

Рис. 3. Сіроглиняні миски

ністю. Знахідки таких глеків походять лише з матеріалів городищ. Аналогічні посудини знаходять у синхронних матеріалах Ольвії, проте там зафіксований і невідомий досі на пізньоскіфських пам'ятках варіант — з видовженим вузьким зливом та сильно вираженими закраїнами (Гудкова, Крапивина 1988, с. 90).

У меншій кількості фіксуються *глек* з високим горлом, що розширюється до низу (тип 3) (рис. 2, 22—25). В'єнця таких посудин, як правило, мають потовщення та трохи відігнуті на-

зовні. Також трапляються посудини з підтримуваним в'єнцем. Середній діаметр в'єнця складає 10—11 см. Глек цього типу часто залощені, мають одну овальну в перетині ручку, яка верхнім краєм кріпиться посередині горла. Аналогічні за типом, проте зазвичай оздоблені горизонтальними валиками та жолобками, глек походять з матеріалів Ольвії (Гудкова, Крапивина 1988, с. 90).

Останнім типом глеків, що рідко виявляють серед матеріалів досліджуваних пам'яток є *глек*

ки з невисоким горлом, що розширюється до верху (тип 4) (рис. 2, 26, 27). Цей тип представлений лише двома фрагментами. Діаметр вінця — 6,5 та 7,0 см. На одному з фрагментів збереглась частина ручки з двома канелюрами. Форму тулуба встановити не можливо, перехід від плічок до горла характеризується плавністю у порівнянні з рештою типів. Посудини залощені, без темного покриття.

Аналогії глекам наведених типів у великій кількості знаходять у матеріалах Ольвії (Гудкова, Крапивина 1988, с. 88—92). У той же час серед ольвійських сіроглиняних глеків виділяються три типи, які не фіксуються на нижньодніпровських городищах: глеки з невисоким циліндричним горлом, з практично не виділеним вінцем та ручкою, що верхнім кінцем кріпиться до плеча; глеки з високим циліндричним горлом та гострим перегином між плечем та корпусом; глеки з округлим корпусом, оздоблені канелюрами. Єдиним типом сіроглиняного глека з матеріалів пізньоскіфських городищ Нижнього Дніпра, який відсутній в Ольвії є глек з двома ручками.

Наступним поширеним видом є **миски** (рис. 3). Вони поділяються за формою тулуба на два типи: округлі та реберчасті. Перший тип значно поширеніший. *Округлі миски-чаші* (тип 1) мають загнуте в середину вінце та в більшості випадків кільцевий піддон. Діаметр вінця коливається від 10 до 26 см. Посудини цього типу доволі одноманітні (рис. 3, 1—14). Виділення окремих варіантів можливе лише за формою вінця. Для аналогічного матеріалу Ольвії було виділено 4 підгрупи (Гудкова, Крапивина 1988, с. 84). Всі чотири варіанти вінця: округле, загострене, пряме та з виділеними гранями — присутні на нижньодніпровських округлих мисках. В Ольвії округлі миски відомі у великій кількості ще з VI—V ст. до н. е. (Крапивина 2007). На більшості городищ Нижнього Подніпров'я такий тип мисок також переважав.

Другим типом сіроглиняних мисок були *реберчасті* (тип 2) (рис. 3, 15—19). Вінця таких посудин відігнуті назовні та мають потовщення. В свою чергу, їх можна поділити на дві групи: S-подібні (рис. 3, 15, 17) (найбільший діаметр миски йде по вінцю) та біконічні (рис. 3, 16, 18, 19) (найбільший діаметр йде по ребру посудини). Ребристі миски зафіксовано на Аннівському, Великолепетиському, Червономаяцькому та Любимівському городищах. Аналогічні форми мисок виявлені і серед ольвійських матеріалів (Гудкова, Крапивина 1988, с. 84, 87).

До слабо поширених на досліджуваних городищах видів сіроглиняного посуду (рис. 4) відносяться горщики, тарілки, чаші, канфари (Гаврилюк, Крапивина 1999, с. 305—306). Фрагменти сіроглиняних **горщиків** зафіксовані на Любимівському, Горностаївському та Гаврилівському городищах (рис. 4, 1—3). Фрагментованість знахідок не дає можливості виділити типи горщиків, а дає змогу лише віднести їх до групи столового посуду. Знахідки грубих, господарського призначення сіроглиняних горщиків, відомих в Ольвії, на пізньоскіфських городищах не зафіксовані.

Тарілки та блюда знайдені на Аннівському та Золотобалківському городищах (рис. 4, 4—6). Окремі невеликі фрагменти придонних частин з відігнутим під тупим кутом бортом, від товстостінних блюд великого розміру, не дають змоги реконструювати форму цих посудин. Відмітити варто знахідки фрагментів блюд terra nigra при дослідженнях Золотобалківського та Любимівського городищ (рис. 4, 5—6). В матеріалах Ольвії сіроглиняні тарілки та блюда також трапляються вкрай рідко (Гудкова, Крапивина 1990, с. 12).

Знахідки сіроглиняних **чаш** відомі з городищ Любимівського та Львове (рис. 4, 7—9). Це посудини з горизонтальним бортом на низькому кільцевому піддоні. Найближчі аналогії виявлено в Ольвії серед червонолакового посуду (Крапивина 1980, с. 97). Окремо виділим чашу (рис. 4, 10) із жертвової ями 89 могильника Золота Балка (Вязьмитина 1972, с. 97). Вона мала напівсферичну форму із злегка загнутим в середину вінцем та кільцевий піддон. Поверхня посудини чорного кольору, вкрита суцільним горизонтальним залощенням, зокрема і з внутрішнього боку. Висота чаші складає 4,5 см, діаметр вінця — 8,0 см, денця — 4,2 см. Посудина є прямою імітацією червонолакових чаш, що масово знаходять як в Ольвії, так і на пізньоскіфських пам'ятках.

Канфари також відносяться до малопоширених форм, їх фрагменти були виявлені в матеріалах Золотобалківського городища і могильника та Консулівського городища (рис. 4, 11—14). Канфар з поховання 43 (рис. 4, 11), що походить з могильника Золота Балка, знайдений поруч із кістяком дитини і зберігся практично повністю. Він мав дві пласкі вертикальні ручки з гострими виступами доверху, приземкуватий тулуб, прикрашений вертикальними канелюрами, кільцевий піддон та широке воронкоподібне горло. Висота посудини 8,5 см, діаметр вінця 10 см, діаметр денця 4,5 см, ви-

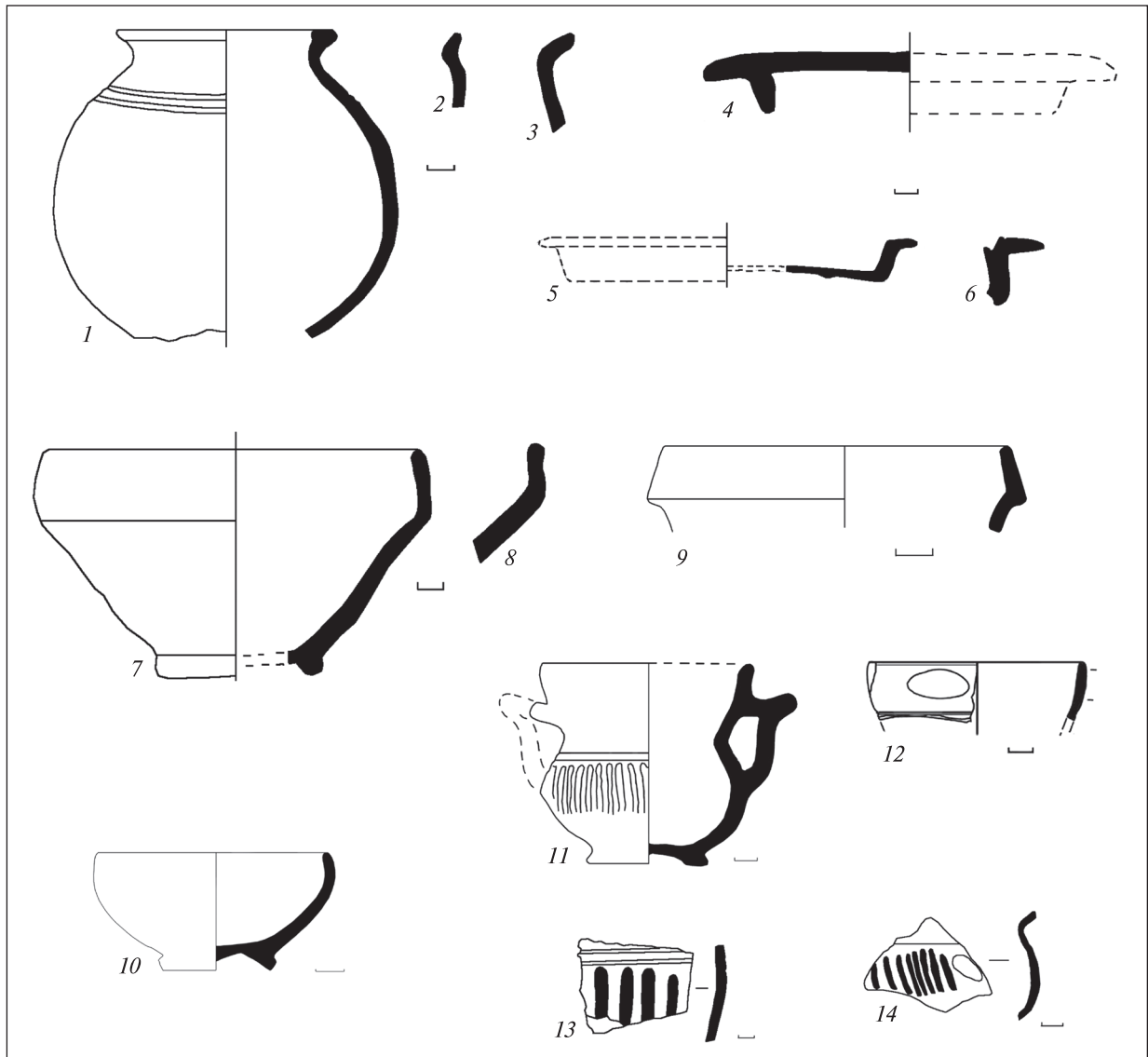

Рис. 4. Рідкісні форми сіроглиняного посуду

сота горла 3,2 см. Поверхня канфара залощена. Автор знахідки датує посудину кінцем I ст. до н. е. (Вязьмитина 1972, с. 40). Розміри двох фрагментів канфарів з Консулівського городища не дозволяють визначити їх початкову форму. В першому випадку мова йде про тонкостінні вінця діаметром 9,5 см (рис. 4, 12). На фрагменті помітне місце кріплення ручки. В нижній частині горловини проходить горизонтальна прокреслена лінія. Фрагмент стінки канфара з Консулівського городища з горизонтальними прокресленими лініями, під якими йдуть вертикальні канелюри (рис. 4, 14) подібний до стінки виявленої на городищі Золота Балка (рис. 4, 13). За М.І. Вязьмітіною, аналогічні канфари у червонолаковій техніці датуються I ст. до н. е. — I ст. н. е. (Вязьмітіна 1962, с. 177). Подібні посудини в матеріалах Ольвії не виявлені.

Сіроглиняний посуд на досліджуваних пам'ятках зафіксований у різних пропорціях. Якщо в шарах Ольвії I—III ст. н. е. він складає 16,9 % (Крапивина 1993, с. 126), то на нижньодніпровських городищах діапазон коливається від 1,4 % до 13,2 % (Гаврилюк, Крапивина 1999, с. 299).

Таким чином, населення кожного з нижньодніпровських пізньоскіфських городищ використовувало сіроглиняну гончарну столову кераміку у меншій мірі, ніж мешканці Ольвії пізньоелліністичного часу. Відсоток сіроглиняного посуду серед усієї кераміки значно менший ніж в Ольвії в цей же час, а форми менш різноманітні.

Найбільш поширені види сіроглиняного посуду для пізньоскіфських городищ та Ольвії збігаються — це глеки з високим циліндричним горлом (тип 1) та округлі миски (тип 1).

Однак у матеріалах Нижнього Дніпра відсутні глеки з округлим корпусом, прикрашені канелюрами; глеки з невисоким циліндричним горлом та практично не виділеним вінцем; кухлі і вази. Відмінності також спостерігаються серед малопоширених форм, фрагменти яких трапляються в одному-двох екземплярах. Так, серед сіроглиняної кераміки Ольвії I ст. до н. е. — II ст. н. е. відсутні глеки з двома ручками та канфари, відомі на Нижньому Дніпрі.

Характер глини, що використовувалась для виробництва збігається з ольвійськими знахідками. Відсоток сіроглиняного посуду серед усієї кераміки значно менший ніж в Ольвії, а форми менш різноманітні.

У матеріалах пізньоскіфських могильників сіроглиняний посуд дуже рідкісний. Серед 86 поховань могильника Золота Балка сіроглиняний посуд знайдений у чотирьох могилах та одній жертівній ямі. При цьому лише у двох випадках виявлені цілі посудини, решта — дрібні поодинокі фрагменти. Серед 166 досліджених поховань Миколаївського могильника сіроглиняний посуд зафіксований у трьох могилах. А серед 129 поховань (відкритих станом на початок 2016 р.) могильника Червоний Маяк — лише в п'ятьох могилах. Липний та червонолаковий посуд в похованнях знаходять набагато частіше.

Отже, традиція використання керамічних посудин у поховальному звичаї існує. Кількість знайдених у похованнях сіроглиняних посудин обмежується сімома цілими посудинами та кількома фрагментами. Могильні конструкції, інвентар та інші особливості поховального звичаю у випадках знахідок цього посуду не мав виражених відмінностей у порівнянні із рештою поховань. Окрім розглянутих вище посудин, що походять безпосередньо із земляних склепів, чаша та дрібні фрагменти гострої миски знайдені в жертівній ямі.

Така рідкість сіроглиняної кераміки в матеріалах могильників вказує на відсутність традиції її використання в поховальному звичаї, а отже свідчить про її чужорідність для мешканців пізньоскіфських городищ. Відтак, очевидним постає виключно імпорتنний характер сіроглиняного посуду для території, що досліджується.

Незважаючи на велику кількість пам'яток черняхівської культури в регіоні Нижнього Дніпра, кераміку пізньоскіфських городищ доречно пов'язувати практично завжди з античною традицією та ольвійським виробництвом. У першу чергу, це пов'язано з тим, що тради-

ційні для черняхівського посуду форми — горщики, біконічні миски та вази, майже не трапляються в матеріалах городищ. Порівняння поширеності сіроглиняного посуду в пізньоскіфських та черняхівських похованнях прямо свідчать про відсутність зв'язків між ними. Також, такі традиційні для сіроглиняної черняхівської кераміки категорії, як кухонний і тарний посуд практично відсутні на пізньоскіфських пам'ятках. До характерних відмінностей слід додати характер обробки поверхні. Розглянута кераміка зазвичай оздоблювалася залощенням як ззовні, так і з середини, для черняхівського посуду цей тип обробки кераміки характерний лише на зовнішній поверхні.

Численні аналогії знахідкам сірої кераміки на пізньоскіфських пам'ятках Нижнього Дніпра відомі в матеріалах поселень Ольвійської хори. Це характерно для розглянутих вище найбільш поширених видів і типів посуду. Так, глеки з високим циліндричним горлом, аналогічні нижньодніпровським, трапляються серед кераміки Козирки та Золотого Мису. Всі чотири виділені за формою вінця варіанти округлих мисок відомі із знахідок Петухівки, Золотого Мису, Козирки, Старої Богданівки, Радсаду, Скельок (Шультце, Магомедов, Буйських 2009, с. 110). Однак, незважаючи на повну відповідність окремих видів кераміки, загальне порівняння комплексів сірої кераміки з Нижнього Подніпров'я та Побужжя виявляють багато відмінностей. Вони полягають у відсутності на хорі Ольвії глеків зі зливом, знахідок канфарів і чаш. У матеріалах пізньоскіфських пам'яток відсутні кухлі та келихи. Перше місце за поширеністю серед сіроглиняної кераміки Ольвійської хори займають миски, на нижньодніпровських пам'ятках — глеки. Така ситуація, найімовірніше, вказує на єдине для обох територій джерело походження цієї кераміки — Ольвію, та при цьому відбиває різний етнічний склад та культурні особливості цих регіонів.

Таким чином, сіроглиняна кераміка на пізньоскіфських пам'ятках Нижнього Дніпра має виключно імпорتنний характер. За численними аналогіями вектор цього імпорту вказує на Ольвію. Такий стан речей не дивний, оскільки т. зв. нижньодніпровська «Мала Скіфія» поєднана з Ольвійським полісом суднохідним водним шляхом, який використовувався і в попередній час. Значення водних артерій для торгівлі в степовому регіоні загальновідоме. У складі пізньоскіфського сіроглиняного керамічного комплексу переважають античні форми, відомі в Ольвії ще в догетський період.

- Вязьмитина М.И. Золота Балка. — К., 1962.
- Вязьмитина М.И. Золотобалковский могильник. — К., 1972.
- Гаврилюк Н.А., Абикулова М.И. Позднескифские памятники Нижнего Поднепровья (новые материалы). Ч. 1 и 2. — К., 1991.
- Гаврилюк Н.А., Крапивина В.В. Кухонная и столовая керамика позднескифских городищ Нижнего Поднепровья // Сто лет черняховской культуре. — К., 1999. — С. 298—322.
- Гей О.А. Отчет о раскопках могильника у с. Красный Маяк Бериславского района Херсонской области // НА ИА НАНУ. — 1986.
- Гошкевич В.И. Древние городища по берегам Низового Днепра // ИАК. — СПб, 1913. — Вып. 47. — С. 117—145.
- Гудкова А.В. Классификация сероглиняной столовой керамики Тиры II—IV в. н. э. // Античная Тира и средневековый Белгород. — К., 1979. — С. 99—115.
- Гудкова А.В., Крапивина В.В. Сероглиняная гончарная керамика Ольвии первых веков нашей эры // Античные древности Северного Причерноморья. — К., 1988. — С. 82—104.
- Гудкова А.В., Крапивина В.В. Сероглиняная керамика Тиры, Ольвии и памятников черняховской культуры. — К., 1990.
- Гудкова А.В., Малюкевич А.Е. Сероглиняная кружалная керамика поселений на Днестровском лимане (первая четверть I тыс. н. э.) // Stratum plus. — 1999. — № 4. — С. 8—18.
- Дмитров Л.О., Зуц В.Л., Копилов Ф.Б. Любимівське городище рубежу н. е. // АП УРСР. — 1961. — Т. 10. — С. 78—100.
- Зубар В.М., Храпунов І.М. Нові дослідження Любимівського городища // Археологія. — 1989. — № 4. — С. 131—135.
- Кащуба М., Левицкий О. По следам ранней гончарной сероглиняной керамики Восточно-карпатского региона // Старожитності степового Причорномор'я і Криму. — Запоріжжя, 2009. — Т. XV.
- Крапивина В.В. Орнаментация серолощенной керамики римского времени из Ольвии // Памятники древних культур Северного Причерноморья. — К., 1979.
- Крапивина В.В. Сероглиняная керамика Любимовского городища // Археологические исследования в Украине в 1978—1979 гг. — Днепропетровск, 1980.
- Крапивина В.В. Ольвия. Материальная культура I—IV вв. н. э. — К., 1993.
- Кравініна В.В. Сіроглиняна кераміка Ольвії VI—V ст. до н. е. // Археологія. — 2007. — № 1. — С. 98—106.
- Кулькова М.А. Методы прикладных палеоландшафтных геохимических исследований. — СПб, 2012.
- Кульская О.А. Химико-технологические исследования ольвийских керамических изделий // Ольвия. — К., 1940. — Т. 1. — С. 171—184.
- Кульська О.А. Хіміко-технологічне вивчення кераміки з Ольвії // АН УРСР. — 1958. — Т. 7. — С. 77—91.
- Никоненко Д.Д., Матера М. Звіт про археологічні дослідження на Консуловському пізньоскіфському городищі у 2015 р. // НА ИА НАНУ. — 2015.
- Погребова Н.Н. Позднескифские городища на Нижнем Днепре // МИА. — 1958. — № 64. — С. 103—247.
- Симоненко О.В., Сікоза Д.М., Дзюладзе О.С. Пізньоскіфський могильник Червоний Маяк. — Херсон, 2015.
- Сымонович Э.А. Отчет Николаевского отряда Института археологии АН СССР о работах на Николаевском могильнике Бериславского района Херсонской области в 1971 г. // НА ИА НАНУ. — 1971.
- Сымонович Э.А. Отчет о работах Николаевского отряда Института археологии АН СССР и Института антропологии МГУ в 1970 г. возле с. Николаевки Бериславского района Херсонской области // НА ИА НАНУ. — 1970.
- Сымонович Э.А. Отчет о работах Черняховской экспедиции ИА АН УССР в 1976 г. // НА ИА НАНУ. — 1976.
- Сымонович Э.А. Отчет о раскопках Черняховской экспедиции ИА АН СССР на Украине в 1977 г. // НА ИА НАНУ. — 1977.
- Шульце Е., Магомедов Б.В., Буйських С.Б. Сіроглиняний посуд римського часу з поселень Ольвійської хори // Ostrogothica: Археологія Центральної і Восточної Європи пізньоримського часу і Епохи Великого перенаселення народів. — Харьков, 2009.
- Bayne N. The Grey Wares of North-West Anatolia: in the Middle and Late Bronze Age and the Early Iron Age and their Relation to the Early Greek Settlements. — Bonn, 2000.
- Carbo M.T.D., Reig F.B., Adelantado J.V.G., Martinez V.P. Analysis of Archaeological Pottery by X-ray-Fluorescence Spectrometry applying the Limit Dilution Method // X-ray spectrometry. — 1994. — 23. — P. 53—58.
- Daszkiewicz M. Ancient Pottery in the Laboratory — Principles of Archaeoceramological Investigations of Provenance and Technology // Novensia. — 2014. — 25. — P. 177—197.
- Dupont P., Lungu V. (eds.) Synergia Pontica & Aegeo-Anatolica. — 2010.

Ebert M. Ausgrabungen bei dem «Gorodok Nikolajewka» am Dnjepr, Gouv. Cherson // *Præhistorische Zeitschrift*. Bd. — 1913. — 5. — S. 80—113.

Jenkins R., Gould R.W., Gedcke D. Applications of X-Ray Spectrometry // *Applied spectroscopy reviews*. — 2000. — 35. — P. 129—150.

Lungu V. Projet d'atlas de reference des ceramiques grises monochromes du Pont-Euxin a l'èpoque grecque // *Pontica XLII supplementum I — Pontic Grey Wares*. — 2008. — P. 13—41.

Надійшла 06.12.2016

Д.Д. Никоненко

СЕРОГЛИНЯНАЯ КЕРАМИКА НИЖНЕГО ПРИДНЕПРОВЬЯ I в. до н. э. — II в. н. э.

Статья посвящена характеристике комплекса сероглиняной гончарной столовой посуды позднескифских городищ и могильников Нижнего Поднепровья. Керамика этой группы встречается во всех слоях античных памятников Северного Причерноморья, на позднескифских памятниках Нижнего Днепра, Нижнего Дуная и Крыма, а позднее становится характерным признаком черняховской культуры.

Проведенный анализ материалов указывает на импортный характер серойке рамики нижнеднепровской «Малой Скифии». Множественные аналогии позволяют определить Ольвию, как основное направление данного импорта. В составе комплекса позднескифской сероглиняной керамики доминируют античные формы, известные в Ольвии еще в догетский период.

D.D. Nykonenko

GREY-CLAY POTTERY OF THE DNIPRO RIVER LOWER REGION OF THE PERIOD FROM THE 1st CENTURY BC TO THE 2nd CENTURY AD

The article is devoted to the assemblage of gray-clay pottery tableware from the Late Scythian hill-forts and burial mounds of the Dnipro River lower region. Pottery of this group is found in all layers of the Ancient Greek sites at the north coast of the Black Sea, at the Late Scythian monuments of the Dnipro and the Danube Rivers lower regions and in the Crimea; later it becomes a peculiar feature of Cherniakhiv culture.

The above analysis of materials indicates imported nature of gray pottery in «Minor Scythia» of the Dnipro River lower region. Multiple analogies can allow determining Olbia as the main direction of such imports. Ancient Greek forms known in Olbia back in the pre-Getian period predominate in the assemblage of the Late Scythian gray-clay pottery.